

УТВОРЮЙМО СЛОВА ПРАВИЛЬНО

Питання культури мови актуальні в усі періоди розвитку літературної мови. Важливою є проблема якості мови — її чистоти і правильності. Характерні ознаки мови залежать від екстралінгвальних чинників: зменшилося число накладів україномовних видань, ефірного часу на телебаченні й у радіоефірі, більшість високопосадовців і чиновників різних рангів продовжують послуговуватися російською мовою. Та навіть і в цих складних умовах мова розвивається, що помітно не лише в розширенні лексичних засобів, відродженні питомих слів та фразеологізмів у різноманітних семантичних процесах, а й у словотворенні.

Сучасному мовцеві буває важко у величезному потоці масмедійної інформації зорієнтуватися і визначити, яке слово з погляду словотворення нормативне, яке — потенційно можливе, а яке — штучне або неправильне.

В останні десятиліття на тлі глобалізаційних процесів спостерігаємо посилення тенденції до збереження, відродження власне українських словотвірних елементів (мовознавці це явище називають *автохтонізацією*).

Невластиві українській мові форми, форманти, твірні основи, які з'явилися переважно під впливом російської мови, витісняються її питомими структурними елементами. Так, у кінці ХХ — на початку ХХІ століть виходять з ужитку або набувають стилістичних обмежень (зокрема як розмовні) запозичені чи скальковані з російської мови іменники на позначення осіб за діяльністю, фахом, посадою та ін. із суфіксами **-щик** (*барабанищик, рекламищик, алілуйщик, крановищик, піарщик*), **-чик** (*апаратчик, збутчик, графітчик*), які в радянську добу були кодифіковані, тобто введені до словників і граматики. Такі лексичні одиниці замінені в словниках й утверджені в практиці як питомі словотвірні зразки з суфіксами **-ник**, **-ик** (*барабанник, рекламник, алілуйник, кранівник, піарник, апаратник, псаломник, наладник, розпасувальник, газівник*), **-ар** (*графітьяр* «той, хто робить графіті», *бавовняр*). Пор.: *Гості та учасники пройдуть по «зірковій» червоній доріжці до театру, а їх вітатиме ансамбль барабанників* (День, 16.03, 2007); *А треба сказати, що доля кидала Івана Дібрівного то туди, то сюди, а він нічого не боїться... Краватку, костюм, у шафу, робу на себе — і на родовище слюсарем-наладником* (Молодь України, 02.06.2000); *Литвиненко — чудовий розпасувальник: головне — відкритися, а Віталій уже знайде можливість віддати передачу* (Україна молода, 05.12.2007).

Виходять з ужитку лексеми із суфіксоїдом **-вод**, які активно функціонували у мовній практиці 40-80-х років ХХ ст.: *кукурудзовод, садовод, бавовновод* та ін. Власне українські форми до названих одиниць, які функціонували в мові 10-30-х років ХХ ст., повертаються: *кукурудзівник, садівник, бавовняр, лісівник*. Характерно, що за аналогією до наведених слів в останні роки виникли нові слова: *страусівник, хурмівник, устрицівник*.

Це демонструють сучасні ЗМІ: *Ще одна стаття доходів яс-ногородських **страусівників** — продаж маткового поголів'я... і страусенят* (Дзеркало тижня, 15.01.2005); *Поради **хурмівника** від Валерія Черняєва* (заголовок статті) (Україна молода, 12.12.2002). Поки що в українській мові нормативним і активно вживаним є тільки одне слово з **-вод** — *екскурсовод*. Але воно утворене за допомогою не суфіксоїда (як попередні одиниці), а кореневої твірної основи, що походить від дієслова *водити*.

Значних функціонально-стилістичних і семантичних перетворень зазнала лексема *ляльковод*. Ця калька із російського *кукловод* у радянську добу вживалася як синонім до слова *ляльковик* і мала значення: «артист, який керує ляльками у ляльковому театрі». На сучасному етапі розвитку української мови таку семантику передають словотвірні варіанти *ляльковик* та *ляльківник*: *У сезоні, що минув, волинські **ляльковики** удостоєні головного призу маршалка воеводства у місті Ломжа сусідньої Польщі на фестивалі, що там відбувся* (Волинь, 31.05.2005); *...у середині 80-х повсюдно виникали театральні підвали й студії. Не обійшло це і Чернігів. Містом поповзли чутки: «**Ляльківники** вийшли із-за ширми!»* (Голос України, 26.11.2010). А форма *ляльковод*, спочатку в мовній практиці електронних і друкованих ЗМІ (переважно у матеріалах, присвячених проблемам і питанням політики), а з часом і в загальноживаній мові набула переносного негативного значення ‘той, хто керує чіями-небудь діями’: *За вашою схемою майбутній лідер — постать суто номінальна, а країною правлять **ляльководи**...* (День, 24.07.1999); *Водночас оці приховані суперечності між різними провладними групами і прагнуть використовувати «агенти впливу», а точніше, **ляльководи**, які і втілюють за їхньою допомогою сценарії всіх, на перший погляд, не пов'язаних між собою подій* (Голос України, 17.03.2011). Переносного значення набуло й слово *ляльковик*, пор.: *...керманич «регіоналів» щоразу озирається на Кремль, ніби його пов'язують міцні невидимі нитки, якими керують тамтешні **ляльковики*** (Буковина, 05.06.2009).

Незважаючи на активізацію питомих словотвірних зразків, мова ЗМІ іноді демонструє неприйнятні, штучні або кальковані словотвірні моделі: *клейщик, детективщик, графітчик, трак-*

торогонищик, напр.: *На полицях книгарень міста з'явилася книга початківця-детективщика* (заголовок статті) (З Інтернету); *І хоча графіті офіційно заборонено, вуличних художників у столиці більше...* Самі **графітчики** переконані: *на їхні роботи набагато приємніше дивитись, аніж споглядати понури облізли стіни* (Україна молода, 03.04.2009). Ми пропонуємо замість наведених слів-покручів використовувати як нормативні відповідники: *розклеювальник, детективник, графітяр, трактороперегонець*.

Словотвірній системі мови відповідає зразок *банник*, на противагу неправильному *баничик*.

Сучасні словотвірні тенденції поширилися і на віддієслівні іменники на позначення певних дій, виробничих процесів. Так, нині з утвореннями із суфіксом **-к(а)** (*заточка, зачистка, заливка, парковка*) конкурують уже кодифіковані зразки на **-анн(я)**, **-енн(я)** (*заточування, зачищення/зачищення, заливання, паркування*). Однак варто зазначити, що в мові вже традиційно як стилістично нейтральні функціонують лексеми *закуска, відписка*.

На сучасному етапі розвитку української мови помітне витіснення з ужитку активних дієприкметників із суфіксом **-уч-** словотвірними зразками з афіксами **-льн-**, **-ов-**, **-н-**: *знеболюючий — знеболювальний, керуючий — керувальний, літаючий — літальний, атакуючий — атакувальний, уточнюючий — уточнювальний, випереджуючий — випереджувальний, енергозберігаючий — енергозберігальний, випускаюча — випускова [кафедра], миючий — мийний [засіб]* тощо. Мова мас-медіа демонструє вживання словотвірних варіантів нової лексики: *зомбувальний — зомбуючий, спонсорувальний — спонсуючий*, напр.: *Необхідно апелювати до свідомості громадян, адже дуже часто надмірна кількість реклами медичних препаратів має майже зомбувальний вплив* (Поступ, 08.04.2004); *Також негативно впливає на людину одноманітно-зомбуюча музика* (телеканал «Інтер», 08.12.2011). Проте помітно зменшується частота вживання других моделей.

Засвідчено також активізування прикметникових форм із суфіксами **-ов-**, **-н-** замість моделей із **-очн-**, **-ичн-/-ічн-** (*посадковий — посадочний [майданчик, смуга на аеродромі, картопля], виставковий — виставочний, протитиповий — про-*

*титипічний, діяхронний/діахронійний — діяхронічний), напр.: До складу гелікоптерного майданчика входять, зокрема, **посадковий** майданчик, одноповерховий пасажирський термінал, контрольно-пропускний пункт, місця для зупинки автотранспорту та інші (Дзеркало тижня, 19.09.2011); Свій новий **виставковий** сезон арт-центр «Я галерея» відкрив виставкою відомого українського скульптора Олександра Сухоліта (День, 17.09.2008).*

У 90-х роках ХХ ст. активно творилися складні слова з компонентом **-гін**: *водогін, нафтогін, газогін* (пор. *водопровід, нафтопровід, газопровід*), напр.: *Можна відремонтувати **водогін** та встановити систему локальної доочистки води, .. можна провести знезараження води за допомогою ропи чи прокласти нову гілку **водогону*** (День, 21.07.2010); *Нагадаємо, що нині **нафтогін** Одеса—Броди працює у реверсному напрямку. Тобто прокачує нафту не в Європу, а до Чорного моря* (Голос України, 14.11.2006).

Активно вживаються у мові мас-медіа кінця ХХ — поч. ХХІ ст. власне українські аббревіатури: **ВНЗ** (*вищий навчальний заклад*), **ВЗО** (*вищий заклад освіти*). Повернулися до вжитку аббревіатури, які функціонували в мові 20-30-х років ХХ ст., напр.: **виш** (*навчальний заклад вищої школи*), **ЗМОП** (*загін міліції особливого призначення*).

Отже, можна констатувати, що в кінці ХХ — на початку ХХІ ст. виразною є тенденція до дистанціювання, віддалення від російської мови, що виявляється в пошуках, активізації питомих словотвірних зразків. У часи суспільних зрушень мова повною мірою розкриває потенційні можливості.